

Мас-медіа, вибори і нова реальність

Французький філософ Габріель Марсель вважав, що за кожним справжнім твором можна розпізнати те, що він називав “опіком від реальності”.

Такий опік від реальності дістали й ми, коли президентом однієї з найбільших європейських держав став не професійний політик, який має розроблену політичну програму, є загартованим у політичних баталіях, має досвід державного управління, пройшов різноманітні етапи бюрократичного зростання, а “людина з телевізора”.

При цьому я не маю наміру дати оцінку цьому явищу, тим паче людині, мене радше цікавить розгляд та аналіз нових умов, що радикальним чином трансформували всю царину політики, коли самі поняття “програма”, “політична партія”, “ідеологія” йдуть у минуле і перестають бодай щось означати, коли принципово змінюється простір політичної боротьби.

Ці зміни, на мій погляд, зумовлені дедалі більшим впливом на соціальне життя такого явища, як медіа-реальність, пов’язаного з виникненням і поширенням нових комунікаційних технологій — мобільної телефонії та інтернету. Потоки медіа, мережеві спільноти, соціальні мережі формують новий комунікативний простір суспільства, починають визначати його головні характеристики.

Телебачення, мас-медіа стають справдешнім простором людського існування, що потребує нових принципів орієнтації. При цьому традиційні засоби орієнтації у просторі та часі зникають. Тіло, стосовно якого визначалося місце розташування у просторі, коли асиметрія рук слугує засобом розрізнення правого і лівого напрямку, поступається своєю роллю електронному навігаторові й перетворюється на точку на дисплеї або на віртуальний образ у фейсбуці, вироблений за допомоги смартфона. Мальовничі ліс, гори, узлісся перетворюються на ландшафт — серію фотографій, виставлених у

соціальної мережі. По-новому переживається час, він перестає ділитися на час праці і час відпочинку, час розлуки і час зустрічі — тепер це радше час, витрачений на коментар у соціальних мережах, на розмови у “скайпі”, на перегляд телевізійних програм тощо. Зникає опозиція між приватним і публічним життям людини, а інтимні процеси людського життя стають віртуальним середовищем для медіа.

Це найзагальніші зміни, що впадають в очі, тоді як нам першою чергою потрібно зрозуміти те, що відбувається із публічним простором політики та соціального.

При вивченні медійного простору поряд із великою кількістю спеціальних праць, присвячених питанням мас-медіа, для мене зразком залишаються твори французького соціолога Жана Бодриєра, ідеї якого покладено в підґрунтя даного тексту. Така преферентність зумовлена тим, що Бодриєр у своїх дослідженнях виходить за межі позитивістсько-наукового дискурсу і створює свою парадоксальну мову опису медіа.

Медіа і кінець ідеології

При описі ідеології я виходжу з розуміння її як хибної свідомості, через яку реальне життя фальшується в уявному баченні про реальність. Це спотворене уявлення про реальність можна піддати критиці, оскільки передбачається, що існує якийсь трансцендентальний суб'єкт, що володіє неспотвореним образом реального життя, здатний змусити спекулятивні ідеї опуститися на землю. Теорія ідеології передбачає діалектичну модель сутності та явища, коли явище втілюється у хибній свідомості. Ідеологія містить певну претензію на розуміння світу, суспільства, вона формулює соціальні цілі, програми й потребує визнання їх з боку індивіда чи групи.

Для вираження своїх вимог їй потрібна певна мова, що вможливило б для неї універсалізацію своїх вимог. Наявність багатьох мов роз'єднує групу, робить її недостатньо інтегрованою. Так в ідеології з'являються функції легітимації та інтеграції.

Ідеологія завжди передбачає того, хто говорить, — суб'єкта згодом обізнаного, царство абстрактного знання — і того, до кого звернене послання, — суб'єкта, наділеного якоюсь монадичною точкою зору на світ. Радикальні зміни відбуваються, щойно порушується засадова структура комунікації.

Проте поява відомої формули М.МакЛюєна: “Medium is the Message” поставила наявні теорії ідеології з їхньою акцентованою увагою до змісту повідомлення під питання. Це парадоксальне формулювання виносить за дужки зміст повідомлення. Кожен медіум комунікації повідомляє своє — телебачення повідомляє дещо інше, ніж кіно, радіо — інше, ніж кіно і телебачення. Але саме через повідомлення, закладені в природі медіа, в їхніх формах впливу на психіку, відбувається формування свідомості. Засоби комунікації є інтерфейсом для зв'язку людини з оточенням. Саме їхня форма, а не зміст визначає, яким стане світ. Кожен засіб комунікації вособлюється у своєму бутті й адаптує до себе людину, встановлює нову систему рівноваги з її почуттями. Наприклад, поява смартфонів створила таку особливу

форму мережевого нарцисизму, як “селфі”. Комунікаційна технологія виступає як означальне, що демонструє розрив з означуваним. Таке розуміння комунікаційної технології підготувало утвердження в дискурсі таких важливих понять, як “симулякр” і “симуляція”.

“Медіа — не знаряддя ідеології, вони самі і є ідеологія. ”Прозорість” медіа має своїм наслідком ту обставину, що за посередництва медіа вже неможливо впровадити ту чи іншу ідеологічну доктрину і силоміць інтродюкувати її у свідомість споживача інформації. Медіа продукують тільки медіа. ... Ідеологія — лишень спотворення реальності через знаки, симуляція — коротке замикання реальності та дублювання її знаками. Мета ідеологічного аналізу — відновлення об’єктивного процесу, а намір відновити істину в рамках симулякра — хибна постановка проблеми” [Бодрийяр, 2015: с. 42].

Твердження Бодрийяра, що намір відновити істину в рамках симулякра — хибна постановка проблеми, радикально змінює наші претензії до мас-медіа з приводу присутності в них “істини” чи “хиби” та їхнього маніпулятивного характеру.

Кінець ідеології передбачає, що її відхід звільняє місце, яке вона раніше посідала. Це місце заповнюється “простором стилістичної та дискурсивної гетерогенності, не підпорядкованої нормі. Безликі володарі як і раніше маніпулюють економічними стратегіями, що контролюють наше існування, але їм тепер не потрібно нав’язувати свою мову (або ж вони більше не здатні на це)” [Джеймисон, 2019: с. 113].

Особливий характер присутності інформації в мас-медіа дістав назву “постправа”. Було б наївно думати, що постправа еквівалентна феноменам пропаганди, властивої епосі ідеологічної боротьби між капіталізмом і комунізмом.

Представники Франкфуртської школи переконливо писали про те, що медіа являють собою засіб промивання мізків індивідів і приведення їх у стан одновимірності. Сьогодні все по-іншому. Медіа — самі по собі щось реальне, щось, що існує незалежно і, напевно, наділене власними потребами та інтересами. Медіа — не знаряддя ідеології, вони самі і є ідеологія.

Світ на дотик: тактильна комунікація і дистанційованість

Прихід електронних засобів комунікації несе із собою скасування звичної дистанції між людиною і людиною, людиною і світом, на яку спиралися ідеологічні конструкції.

Бодрийяр поділяє ідею МакЛюена про те, що доба масових електронних засобів комунікації є добою *тактильної комунікації*. За візуальної ще зберігається дистанційованість від споглядувального і можливість замислитися про нього, натомість дотик являє собою чистий тест. Дотик стає загальною схемою комунікації.

Людина, яка працює за комп’ютером, читає не очима, стверджує Бодрийяр, але вдається до “намацування пальцями”, і в цьому процесі її погляд рухається вздовж нескінченної лінії. Це не пов’язане із доторком, але означає “епідермічну близькість ока із образом, кінець естетичної відстані, по-

гляду” [Бодрийяр, 2006: с. 81]. Поява сенсорних екранів, коли введення і виведення інформації здійснюється доторканням до нього, ще більше підтверджує справедливість міркувань Бодрияра.

Якщо Бодрийяр пише про втрату перспективи, то Джеймисон — про втрату глибини. Сучасна культура, як це можна спостерігати в процесах мас-медіа, відмовилася від чотирьох фундаментальних моделей глибини: діалектичної моделі сутності та явища, а разом із нею від усього спектра понять ідеології або хибної свідомості, що зазвичай її супроводжують; фройдівської моделі прихованого та явного, або моделі придушення; екзистенціальної моделі істинності та неістинності; від семіотичної опозиції означального та означуваного [Джеймисон, 2019: с. 103].

Усі ці моделі глибини замінюються певною концепцією практик, дискурсів, текстуальної гри. Завдяки соціальним мережам можна вступити в пусто-порожній діалог із зовсім незнайомим користувачем мережі, який перебуває в іншому кінці світу, прокоментувати його пост і за хвилину забути про це. Саме повідомлення виникає нізвідки й іде в нікуди. У цьому разі глибина замінюється поверхнею чи багатьма поверхнями.

Види медіаторів і конструювання суб’єктивності

Мас-медіа приходять до нас із цілим набором засобів-медіаторів, що змушують нас по-різному пристосовуватися до них.

Під видами медіаторів тут слід розуміти певні пристосування, завдяки яким відбувається препарування або тестування дійсності. До них ми відносимо фотокамеру, кінематографічний апарат, телевізійну камеру, смартфон. Медіатор — це оператор віртуального світу.

Залежно від виду медіатора конструюється певний характер віртуальної реальності, особливе суб’єкт-об’єктне відношення. Розуміння медіатора суто як об’єкта чи засобу, що цілком залежить від діяльності суб’єкта, є обмеженим, адже саме на ньому — медіаторі — лежить відповідальність за радикальну трансформацію суб’єкта.

“Наприклад, при використанні фотоапарата віртуальні властивості притаманні не суб’єктові, що відтворює світ відповідно до свого бачення, а об’єктові, що використовує віртуальне середовище об’єктива. У такому контексті фотоапарат стає машиною, що спотворює будь-яке бажання, стирає будь-який задум і допускає прояв лише чистого рефлексу вироблення знімків” [Бодрийяр, 2006: с. 83].

Отже, медіація передбачає відносини між медіатором і конструкцією суб’єктивності користувача, котра її трансформує.

Щоб уточнити відносини між медіумом і суб’єктом, необхідно розрізняти час суб’єкта і час машини. Слід розрізняти хронометричний час, час суб’єкта і час медіатора. Хронометричний час потребує спеціальної просторової машини — це час певної машини або час машини як такої [Джеймисон, 2019: с. 210].

Хронометричний час кіно може обмежуватися кількома годинами, тоді як час на кіноекрані має зовсім іншу тривалість. Суб’єкт вилучається зі сфери повсякденності з її рутинним плином часу і переноситься в інший час.

Вигадані сцени та розмови на кіноекрані відчутно скорочують реальність у хронометричному плані й ніколи не збігаються за величиною із тривалістю таких моментів у реальному житті або реальному часі [Джеймисон, 2019: с. 207].

Вимисел можна визначити як конструкцію вигаданих або скорочених темпоральностей, що потім замінюють реальний час.

Кіноекран має особливу здатність надавати акторам характеристики вигаданих персонажів, актор наділяється рисами кіногероя, і це неабиякою мірою сприяє перетворенню кінообразу на реального політичного лідера. Якщо час вимислу переживається як реальний час, то й кіногерой переживається як реальна людина. Деперсоналізація, якої зазнає глядач, полягає в тому, що рисами реальності наділяється кінообраз.

Джеймисон також вважає, що єдине поняття, вироблене у зв'язку з телебаченням, — це поняття *суцільного потоку*. У ситуації повного потоку, коли зміст струменіє перед нами на екрані цілий день поспіль, без жодних перерв, те, що називається “критичною дистанцією”, виявляється просто морально застарілим.

Якщо в кіно все ще можливе щось на кшталт критичної дистанції, вона точно пов'язана із пам'яттю. У телебаченні пам'ять не відіграє ніякої ролі — відбувається структурне виключення пам'яті та критичної дистанції [Джеймисон, 2019: с. 201].

Згодом телевізійна трансляція не проєціює зовнішній час і не працює з вигадками чи вимислом. У теле-шоу перебіг часу вже не піддається редуції, час об'єкта і час суб'єкта збігаються, породжуючи уявлення про незалежну реальність.

Процес деперсоналізації з боку мас-медіа набуває рис контролюваної інстанції. Так за посередництва телевізійного образу тіло людини і вся реальність навколо неї стають свого роду контрольованим об'єктом.

Контроль не походить із чогось зовнішнього, що має статус суб'єкта, контроль (влада) походить із самого медіатора. Тіло стає тим, що контролюється екраном: я торкаюся складок жиру на животі, дивлюся на себе в дзеркалі, незадоволений бурчочу, що треба терміново схуднути. Звідки надходить це послання “схуднути”? З одного боку, воно є зовнішнім для мене, з іншого — я не можу визначити персоніфіковане джерело, звідки воно надходить. Напевно, воно надходить від віртуального образу, що моделює можливі параметри мого тіла. Схожі процеси відбуваються і з приватним життям людини.

Коли приватна сфера людини переноситься у простір симуляції, сама людина деперсоналізується, виявляючись свого роду терміналом єдиної мережі.

Нова реальність комунікації: “вібрація реального”

Жан Бодриар наводить знаменитий приклад одного із перших у мас-медіа реаліті-шоу, здійсненого американським телебаченням ще 1971 року над сім'єю Лаудів. Американське телебачення упродовж семи місяців вело

безупинну зйомку, спостерігаючи за життям однієї американської сім'ї. Ці зйомки велися без сценарію і постановки, вони розповідали про драми і радощі, несподівані перипетії, що випали на долю цієї сім'ї. Характеризуючи особливості телетрансляції, Бодрияр уживає метафору “вібрація реального”: “...їдеться не про таємницю, не про перверсію, але про свого роду вібрації реального або естетику гіперреального, вібрації від одночасного віддалення і наближення, від спотворення масштабу, від надмірної транспарентності. Насолода від надмірного смислу, коли рівень знака опускається нижче за звичну ватерлінію смислу: незначне перебільшення завдяки ракурсу зйомки. Кожен бачить те, чого в реальності не було (але “так, ніби б ви там були”), без дистанції, що дає простір перспективи і глибини сприйняття (але “більш природне, ніж саме єство”)” [Бодрияр, 2015: с. 43].

Образи, утворювані телекамерою, не дають можливості створити реальну картину. Ці способи сприйняття простору задані не трансцендентальним суб'єктом, а самою мас-медійною машиною. Ці простори, що вібрують, задані ракурсом зйомки: наближення-віддалення здійснюється не суб'єктом, а технічним засобом. Мас-медіа створюють виміри простору, які не можна спостерігати у повсякденному житті.

З першого погляду, проведений телевізійний експеримент вкладається в парадигму паноптичної системи, коли є спостерігач і спостережуваний, котрий, як правило, не знає, що за ним спостерігають. Однак телевізійна трансляція дає змогу і самим Лаудам спостерігати в екрані свого телевізора, як за ними спостерігають мільйони глядачів. Тим самим спостережуваний тут спостерігає за спостереженням, він завжди опиняється не у фокусі спостереження, а по той бік, “ви завжди опиняєтеся по той бік”, — зазначає Бодрияр.

Істина, що відкривається в результаті проведеного телевізійного експерименту, полягає, на думку Бодрияра, в істинності маніпулятивного тесту — це не є ані істиною відображення у дзеркалі, ані істиною перспективи паноптичної й контролюваної системи. З'являється гіперреальна соціальність, байдужа до енергії переконання, що завершує собою класичну добу пропаганди, ідеології, реклами.

“Дзеркальний поворот, завдяки якому внеможливість локалізація інстанції моделі, влади, контролю, самих медіа, позаяк ви завжди виявляєтеся по той бік. Більше не існує ані суб'єкта, ані фокальної точки, ані центру, ані периферії; суцільна зігнутість або кругове відхилення” [Бодрияр, 2015: с. 45].

Репрезентація простору в мас-медіа. Когнітивне картографування

Паноптична система ще передбачає існування об'єктивного простору (простору Ренесансу) і всемогутність деспотичного нагляду. Тут можливе розмежування між “спостерігати” і “бути спостережуваним”, між тим, хто спостерігає, і тим, кого спостерігають. Паноптичний простір і дисциплінарний простір — це поняття, які доволі докладно досліджував Мішель Фуко у своїй відомій монографії “Наглядати і карати” (1975) і які міцно ввійшли в

поняттєвий апарат соціологічної науки. Одначе до появи цієї праці у статті “Інші простори” (1967) він пропонує дещо інший напрям досліджень із соціології простору. Ще 1967 року до появи інтернету він називає нинішню добу епохою простору, в якій світ постає як глобальна мережа. “Ми живемо за доби, коли світ... відчувається не стільки як велике життя, що розвивається проходячи крізь час, скільки як мережа, що пов’язує між собою точки і перехрещує нитки свого клубка” [Фуко, 2006: с. 191].

Думку Фуко поділяє й американський теоретик культури постмодернізму Ф.Джеймисон, який вважав, що “можна емпірично довести, що наше повсякденне життя, наш психологічний досвід і мови наших культур управляються сьогодні радше категоріями простору, ніж часу, на відміну від попереднього періоду високого модернізму” [Джеймисон, 2019: с. 107].

Уявлення про простір як фундаментальна характеристика людського буття залучені до предмета гострих суперечок і безкомпромісної політичної боротьби. “...Чимало ідеологічних конфліктів, що одушевляють сьогоднішню полеміку, розгортаються між благочестивими нащадками часу і розлюченими мешканцями простору” [Фуко, 2006: с. 191]. Із концепцією простору пов’язана також модель політичної культури.

Різноманітні періоди в європейській історії характеризуються різноманітними типами ставлення до простору: простір *локалізації*, простір *протяжності* і простір *місцеположення*. Простір локалізації Фуко пов’язує з опозиціями священного і профанного простору, місця наднебесні протиставляються небесним, а ті своєю чергою — земним. Але вже починаючи від Галілея простір протяжності заміщується простором локалізації, для якого характерним є розуміння місця речі як точки в її русі.

У наші дні місцеположення приходить на заміну протяжності, воно визначається через відношення сусідства між точками та елементами. Згідно з Фуко місцеположення описується безліччю відношень, що не зводяться одне до одного і зовсім одне на одне не накладаються.

Дзеркальний поворот, завдяки якому внеможливлюється локалізація інстанції моделі, влади, контролю (Бодрияр), дістає висвітлення в проблемі картографування нашого місця у глобальній мультинаціональній і децентрованої комунікаційній мережі.

Вібрації реальності зниклого суб’єкта, напевно, пережив Фуко, коли спробував “описати безліч відношень, що визначають місцеположення проходу, проїзду, вулиці, потяга (потяг являє собою цікавий вузол відношень, позаяк він являє собою те, крізь що ми проходимо, те, за допомоги чого ми можемо проїхати від однієї точки до іншої, й відтак, це те, що саме проїжджає). Через вузол відношень, що дають змогу їх визначити, можна описати місцеположення тимчасової зупинки руху, якою є кав’ярня, кінотеатр, пляж тощо. Але серед усіх місцеположень мені йдеться саме про ті, що мають цікаву властивість: вони співвідносяться з усіма іншими місцеположеннями, але таким чином, що призупиняють, нейтралізують або перевертають всю сукупність відносин, які тим самим ними позначаються, відображаються або рефлектуються” [Фуко, 2006: с. 195]. Ідеться про місцеположення, або простори, пов’язані з усіма іншими та водночас такі, що суперечать всім іншим. Такі місця, в яких реальні місцеположення заперечуються і перевер-

таються, — місця, що перебувають за межами всіх інших місць, хоча вони локалізовані, Фуко назвав *гетеротопіями*. Вони пов'язані із “розкромом часу” і починають повною мірою функціонувати, коли для людей відбувається абсолютний розрив з їхнім традиційним часом.

Гетеротопія покликана створити ілюзорний простір, що викриває весь реальний простір, усі місцеположення, за якими розгороджується людське життя, як ще більш ілюзорні [Фуко, 2006: с. 203].

Розроблюване Фуко поняття гетеротопії повною мірою застосовне до ілюзорних просторів, утворюваних мас-медіа. Репрезентація простору в мас-медіа з його “вигнутістю” і “круговим відхиленням” поєднується з його зразками в інших сферах культури.

Визначення місця суб'єкта у просторі гетеротопії змінює принципи “когнітивного картографування” (Джеймісон), що підтримувалися монадичною точкою зору на світ з її строгою локалізацією суб'єкта і об'єкта. Утвердження культури мас-медіа піддає локальний простір існування індивіда впливу гетеротопії.

Репрезентація простору починає відчуватися як несумісна з репрезентацією тіла. Як зазначає Джеймісон, у нас і досі немає перцептуального екіпірування, яке б дало змогу відповісти на цей новий гіперпростір, наші звички сприйняття сформовані колишнім типом простору. Необхідно відростити нові органи, розширити наш сенсоріум і тіло до нових вимірів [Джеймісон, 2019: с. 145–146].

Простір, званий постмодерністським, мультинаціональним тощо, не є лишень культурною ідеологією або фантазією, йому властива справжня історична і соціально-економічна реальність.

Виміри цього простору можна знайти і в особливостях сприйняття постмодерністської архітектури. У ній ми бачимо спотворені та фрагментовані відображення однієї величезної скляної поверхні в іншій, що, як певен Джеймісон, є показовим для процесу відтворення в сучасній культурі.

Архітектура забезпечує поділ людей у просторі, каналізує їхню циркуляцію, а також кодифікує їхні взаємовідносини. Наприклад, у міській квартирі одне місце посідає глава сім'ї, йому належить кабінет і бібліотека, інше місце відведене для дітей, третє місце — спальня. Архітектура утворює не тільки елемент простору: вона мислиться вписаною в поле соціальних відносин.

Фуко посилається на одне дослідження зі середньовічної археології, де увагу сконцентровано на проблемі димаря. Спочатку вогнище знаходилося просто неба або поза будинком. З певного моменту стало можливим розташовувати димар із вогнищем усередині будинку. З цього моменту багато чого в архітектурі змінилося і стали можливими певні відносини між індивідами [Фуко, 2006: с. 233].

Спробуймо порівняти описаний Джеймісоном новий архітектурний простір із простором мас-медіа. Як зразок Джеймісон залучає конструкцію готелю “Вестін-Бонавентура” (Westin Bonaventura) в центрі Лос-Анджелеса, створену архітектором Джоном Портманом.

Простором готелю управляє категорія закритості, готель намагається бути мініатюрним світом. Для нього характерним є новий модус руху і зби-

рання індивідів, скляна поверхня готелю утворює делокалізований простір, не можна побачити сам готель — ви тільки бачите у дзеркальних стінах готелю спотворені образи того, що його оточує.

Головні помешкання готелю, його зали, коридори, сходи, ліфти побудовані так, що, перебуваючи в них, людське тіло втрачає здатність визначати своє місцезнаходження й зорганізувати своє безпосереднє оточення та когнітивно картографувати свою позицію у зовнішньому світі, що піддається картографуванню.

Цей бентежливий момент розбіжності між тілом і його штучним середовищем виражає також нездатність картографувати глобальну мультинаціональну і децентровану комунікаційну мережу, в яку ми потрапили, будучи індивідуальними суб'єктами. Пригадаймо, як змінювалися наші уявлення про реальність, коли був відкритий світ мікрочастинок і його нові закони, що не узгоджуються із законами ньютонівської фізики.

Координація екзистенціальних даних (емпіричного місця суб'єкта) із зовнішніми для життя, абстрактними концепціями географічної тотальності має значення і для координації в соціальному просторі.

Спеціальні географічні й картографічні питання слід продумати в категоріях соціального простору, в категоріях соціального класу та національного або інтернаціонального контексту, в категоріях того, як усі ми за необхідності складаємо когнітивні карти нашого індивідуального ставлення до локальних, національних чи міжнародних класових реалій.

Екзистенціальне позиціонування окремого суб'єкта, досвід повсякденного життя, монадична точка зору на світ, обмежуються й неявно протиставляються глобальній мультинаціональній та децентрованій комунікаційній мережі.

Ера симуляції, реальність і смисл

Мас-медіа змушують нас переживати всі знайомі речі в нових термінах, намагатися винайти нові модифікації, нові ідеальні перспективи, “перетасувати канонічні почуття і цінності”. Ера симуляції, проголошує Бодрийяр, відкривається через ліквідацію всіх референтів [Бодрийяр, 2015: с. 7].

Реальне підмінюють знаки реального, локалізацію замінює місцеположення. Уся попередня культура робила ставку на репрезентацію, на те, що знак здатен відобразити потаємний смисл, що він здатен обмінюватися на смисл. Простір симуляції — це місце змішування реального і моделі. Перетворення реального на модель створює гіперреальне.

Сьогодні на продукування гіперреальності зорієнтовані всі мас-медіа, різноманітні інтерв'ю, прямі ефіри, документальне телебачення. “Вони виробляють її настільки багато, що ми опиняємося оточеними непристойністю і порнографією. Наїзд камери на об'єкт, по суті справи порнозйомка, робить для нас реальним те, що реальністю ніколи не було, що завжди мало сенс на деякій відстані” [Бодрийяр, 2000: с. 93].

У просторі мас-медіа влада дезорганізується, перетворюється на симуляцію влади, втрачаючи зв'язок із цілями й завданнями, та прирікає себе на виробництво ефектів влади.

Єдина зброя влади, її єдина стратегія проти цього віроломства полягає в тому, щоб ін'єкувати повсюдно реальне і референціальне, в тому, щоб переконати нас у реальності соціального, у важливості бажання і доцільності виробництва.

Сфера симуляції міститься в мас-медіа, у сфері комунікації. Цю сферу треба почати вивчати із найголовнішого, з теорії знаків.

Критична семіологія Бодриєра: перетворення знака на товар

Для Бодриєра не тільки мас-медіа, а й лінгвістика і семіотика вимагають критичного ставлення до них. Вони теж залучені у процес дегуманізації людини, і так само як аналіз капіталістичного виробництва у К.Маркса привів до створення критики політичної економії, так і в Бодриєра аналіз мас-медіа потребує критики політичної економії знака. Тому Бодриєр пише знамениту працю “З приводу критики політичної економії знака”.

Бодриєр недвозначно ставить завдання: весь концептуальний арсенал семіолінгвістики слід піддати такому самому кардинальному аналізу, який здійснив Маркс стосовно понять політичної економії [Бодриєр, 2003: с. 171].

Між товаром і знаком існує певна гомологія. Понад те, дослідження знака треба забрати у лінгвістики й віддати його політичній економії, оскільки дослідження і товару і знака підпорядковуються одній логіці.

Переведення знака в царину політекономії дає змогу по-новому поглянути і на процес ідеології. І знак, і товар підпорядковані одній формі виробництва. Деформації смислів, які ми спостерігаємо в мас-медіа, визначаються загальною культурною ситуацією, в якій опинилося сучасне суспільство. Це суспільство, де бажання виступає принципом реальності, де споживання створює ту сферу, в якій товар виробляють як знак, а знаки (культуру) — як товар.

Предмет сучасної політичної економії — не товар, і не знак, а їхня нерозривна єдність, в якій вони знищуються як окремі визначення, але не як форма. Тут відбувається об'єднання споживчої вартості, мінової вартості та вартості/знака.

Бодриєр намагається триматися в річищі критичної семіології, розробленої групою “Tel Quel”. Він вважає, що його політична економія знака підриває наукові постулати семіолінгвістики, піддає сумніву постулат довільності знака, заданий Ф.Сосюром і виправлений Е.Бенвеністом.

“Довільність полягає у встановленні точної кореляції між якимось “дискретним” означальним і настільки ж дискретним означуваним” [Бодриєр, 2003: с. 161]. Ця дискретність становить принцип раціональності знака.

Проте вже Бенвеніст, який намагався скоригувати, внести виправлення в теорію Сосюра, розташовує довільність знака між самим знаком і річчю, на яку знак указує, а не між означальним і означуваним, що мають єдину психічну природу.

Бодрияр іде далі, він вважає, що розріз не проходить між знаком і “реальним референтом”. Референт не перебуває поза знаком, у нього нема жодної іншої реальності — крім тієї, що вписується між рядками знаків.

Якщо ми, всупереч Сосюру, припустимо, що означуване і означальне мають одну й ту саму субстанцію, тоді і референт (реальність) також матиме цю субстанцію, позаяк означуване і означальне вирізняються тим самим чином, що зумовлений означальним.

Поділ знака і світу — вигадка, що веде до наукової фантастики.

“Точно так само, як потреби є не рухливим і вихідним вираженням суб’єкта, а його завжди вже функціонально здійсненою редукцією, пов’язаною із системою споживчої вартості, так і референт у жодному разі не конституює конкретну автономну реальність. Він є лише екстраполяцією на світ речей (на феноменологічний універсум сприйнятих) розкромлювання, введеного логікою знака. Це світ, побачений і витлумачений через знак, — тобто світ, довільно розкреслений і постійно перекреслюваний” [Бодрияр, 2003: с. 168].

Постійно забігаючи вперед, референт позбавляється власної реальності, стає симулякром, за яким, утім, знов і знов відроджується безпосередньо відчутний об’єкт.

Як же планує Бодрияр подолати спотвореність процесу означування, як здійснити вихід за межі семіології?

Бодрияр розглядає два можливі варіанти подолання знака. Перший варіант був запропонований групою “Tel Quel”. Це критика абстракції й довільності знака заради “конкретної” реальності. Проте таке рішення не влаштовує Бодрияра. Ця програма передбачає в якості істини такі реальності, що, з погляду Бодрияра, вже самі перетворилися на ілюзорні сутності “суб’єкт”, “історія”, “природа”.

Будь-яка спроба подолати політичну економію знака, спираючись на одну з її складових, приречена на відтворення довільності знака.

“Радикальне запитування знака може розпочатися з того, що виключається і знищується в самому встановленні знака, в одночасному виникненні та структурному зв’язуванні означального і означуваного” [Бодрияр, 2003: с. 175].

Такий процес означування є гігантською моделлю симуляції смислу.

Що ж протиставляється знакові — знакові, який треба зруйнувати. На зміну знакові має прийти символічна смислова операція. Бодрияр використовує символ як повну протилежність і радикальну альтернативу поняттю знака й означування.

Медіа внеможливають будь-який процес, крім симуляції відповіді. У цій абстрактності медіа і знаходить підґрунтя система соціального контролю і влади. Бодрияр знову звертається до структур примітивних суспільств: тут влада належить тому, хто може давати і кому не можна віддавати. Це розірваний обмін, за якого соціальний процес є нерівноважним. Так само й у сфері медіа: мовлення здійснюється так, що на нього ніколи не може бути отримана відповідь. Здійснити революцію, тобто скинути сучасну структуру медіа — означає відновити можливість відповіді, відновити кругообіг символічного обміну. У символічному обміні предмет ніколи не є предметом,

але завжди невіддільний від конкретного відношення, завдяки якому він обмінюється. У предмета нема ані споживчої, ані мінової економічної вартості; його вартість символічна мінова. Але сьогодні західна людина живе в позбавленому відповідей і тому безвідповідальному суспільстві.

Для Бодриєра симуляція міститься в самому процесі означування, і знищує цю модель не референт, знищує цю модель символічне. Але символічне продовжує переслідувати знак, руйнувати формальну кореляцію між означальним і означуваним.

Із процесом означування корелює процес створення цінності та вартості. Щоб подолати логіку симулякра, необхідно вийти за межі цінності й позитивності знака. Бодриєр певен, що існує спосіб обміну, радикально відмінний від способу обміну вартостями.

Суб'єкт, влада і втрата емоції

Ми вже зазначали, що за доби медіа такі фундаментальні поняття, як “суб'єкт”, “влада”, “знак”, “смысл”, на яких будувалася картина світу модерну, зазнали кардинальних змін. Для Фуко саме перетворення людей на суб'єктів є результатом об'єктивації, здійсненої інститутами влади.

Фуко намагався написати історію різноманітних режимів суб'єктивності людини в нашій культурі, аналізуючи різноманітні режими об'єктивації, що перетворюють людей на суб'єктів. Існує два смисли слова “суб'єкт”: суб'єкт, підпорядкований іншому через контроль і залежність, і суб'єкт, пов'язаний із власною ідентичністю завдяки самосвідомості та самопізнанню. В обох випадках це слово має на увазі форму влади, що поневолює і знищує. Боротьба із владою потребує висування нових форм суб'єктивності, відкидаючи тип індивідуальності, нав'язуваний нам упродовж кількох століть. Мас-медіа висувають нові форми суб'єктивності. Проте ці нові форми суб'єктивності аж ніяк не можуть протистояти владі в якості потужного її опонента. Джеймсон відзначає кінець блукань его, або монади, що веде до кінця психопатологій цього его, до зникнення афекту. Більше не існує самості, щоб мати ці почуття [Джеймсон, 2019: с. 107]. Коли ми за філіжанкою кави бачимо в мережі фотографії зруйнованих міст, дітей, які плачуть у руїнах або масову загибель тварин, ми емоційно на них майже не реагуємо. Ми ставимо символ “співчуваю”.

Такі продукovanі мас-медіа почуття-іконки, що їх краще називати “інтенсивностями” (Ліотар), виявляються такими, що вільно ширяють і є безособовими. Відчуженість суб'єкта, властива добі модерну, заступається фрагментацією, центрований суб'єкт розчиняється у світі зорганізованої бюрократії (Джеймсон).

Політика, реальність і подія

На початку статті ми поставили завдання пояснити особливості політичної кампанії, що проходить в Україні, через вплив на неї мас-медіа. Тому такі питання класичної політології, як питання про реалізм у політиці, що передбачає з'ясування понять “реальність”, “істина”, “реалістична при-

страсть”, набувають нового смислу. Якщо раніше це питання передбачало, що емпірична реальність доступна пізнанню і що в ній міститься підстава адекватної дії, то тепер унаслідок вторгнення мас-медіа місце емпіричної реальності заступає картинка в моніторі.

Якщо раніше К.Маркс писав, що філософи лише в різний спосіб пояснювали світ, але річ у тому, щоб його змінити, то тепер зміна світу передбачає лишень зміну формату електронних медіа. Для філософії модерну реалізм у політиці — це позиція щодо реальності: він націлений на процес реалізації, на реальне становлення людини, на появу суспільної людини в суспільстві.

Тепер поняття “реальне” витісняється поняттям “подія”. Взаємовідношення між інформаційно-комунікативними і реальними подіями подібні до відносин мікро- і макросвіту (наприклад, унаслідок незастосовності категорії причинності до квантового світу): перші набувають власної логіки та законів, створюють власні світи, що принципово відрізняються від соціокультурних життєвих світів, у які вони можуть вторгтися, впливаючи на них.

Насамперед подію не можна зводити до простого соціального детермінізму, до причинних рядів. “Подія сама по собі полягає у відокремленні або в розриві з різноманітними видами причинності: це біфуркація, відхилення від законів, нестабільний стан, що відкриває новий спектр можливостей” [Делез, 2016: с. 69].

Конче важливо у розумінні події мати на увазі її *імовірнісний* характер. Інакше кажучи, подія не має всієї маси фактичності, яка б повною мірою визначала подальший розвиток суспільства. Натомість вона пропонує лише певний набір можливостей, що будуть використані, враховані або не будуть використані та враховані в подальшому.

“У цьому сенсі подія може бути оскаржена, припинена, відтворена наново, зраджена; вона не містить у собі чогось непереборного” [Делез, 2016: с. 69]. Подія — це відкриття можливості. Так, наприклад, головною політичною подією в повоєнній Франції для французьких інтелектуалів став травень 1968 року. “Травень 68-го, радше, із розряду чистих подій, незалежних від звичайної чи нормативної причинності. Його історія — це “послідовність нестабільних станів і зростання флуктуацій”. У 68-му не бракувало марноти, жестів, слів, усіляких дурниць, ілюзій, але важливо не це. Важливим є сам феномен яснобачення, так, ніби суспільство раптом уgliedіло, що в ньому є щось нестерпне і можливість чогось іншого. Це був колективний феномен із розряду “Дайте мені можливого або я задихнуся”. Можливе не існує задалегідь, його створює подія. Це актуальне питання. Подія породжує новий спосіб життя, вона виробляє нову суб’єктивність (нове ставлення до тіла, часу, сексуальності, середовища, культури, праці...)” [Делез, 2016: с. 70].

Суспільство має створити нові колективні підвалини, що відповідають події, яка відбулася. Лише в такому разі воно виявиться вірним події, реалізує нові можливості, що відкриваються в події.

Тому так важливо, виявляється, бути вірним події, що сталася, її справжньому смислу. При осмисленні події, на думку Бадью, необхідно враховувати момент *втручання*. Подія, що сталася, занурює нас у невідомість щодо

її політичного найменування, ми стикаємося із політико-історичними обставинами, які непрозорі самі по собі і для поїменування яких у нас існують лише усталені, як правило, непридатні поняття і категорії. Виходить, що події, осмислені в такій системі мови, насправді виявляються неосмисленими. Існує якась надмірність події, що виводить її за рамки усталеної системи значень.

Попереду робота з поїменування події, що її Бадью і називає втручанням. Завдання політика полягає в тому, щоби *політично винайдені найменування події* здійснили розрив із панівною системою уявлень, тим самим відбувається “перевідкриття можливості політики, виходячи з неясних подієвостей” [Бадью, 2003: с. 46].

Вірність події й означає дотримання практики і становить поняття реальності.

Ми маємо справу не з дією, натхненною точним знанням фактів, з тим, щоб наділати реальність її справжньою ідентичністю, а з дією в структурі перейменування події, щоб створити нові можливості політики.

Відкриття Маркса, що соціальна реальність є практикою на всіх рівнях і дійсно досягається як те, що потребує розв’язання певного завдання; що пізнання нашого світу не може бути відірване від задуму його змінити; що істина і хиба, добро і зло потребують визначення ще й у якості умов певної дії; що у своїй завершеній формі реальність є політика, — всі ці положення набувають нового смислу в комунікаційно-інформаційному світі.

Політика, розглядувана як загадка, коли ми бачимо в ній набір засобів, що слугують завоюванню чи збереженню влади, тією чи тією мірою байдужою до моральних цілей, виявляє свою цінність, коли ми впізнаємо в ній той простір, де винайдені найменування здійснили розрив із панівною системою уявлень, де закарбовані значення, вироблені на всіх рівнях діяльності, де відкрито поле можливого.

Поява мас-медіа радикально змінює соціальний світ і його логіку. Вони ведуть до абсолютно нових поглядів на суб’єктивність і на предметний світ. Передусім змінюється традиційна система відліку, що ґрунтувалася на ідеї *перспективного* простору. Цей простір причин і наслідків, де ту чи ту подію можна прораховувати, де влада має просторову локалізацію, де держава має певні межі, на які поширюється її суверенітет. Там будь-яку подію можна прорахувати, і вона зберігає свою політичну правдоподібність.

У світі мас-медіа скасовується лінійна послідовність, скасовується діалектична полярність, скасовується протилежність суб’єкта і об’єкта. Замість перспективного простору з’являється простір дотику, де відбувається “залипання” суб’єкта і об’єкта.

Будь-яка подія, дія, цінність, соціальний інститут, потрапляючи до сфери дії системи, в якій не існує лінійної послідовності, піддається певній деформації. Тут зникає будь-яка детермінованість, із завершенням циклу кожна дія скасовується і розпоршується в усіх напрямках, вважає Бодриар.

Мас-медіа покладають кінець досвідів перспективного і паноптичного простору, узгоджуваного з усіма спробами класичного аналізу “об’єктивної” сутності влади; зникають будь-які дуальні структури, пов’язані зі змішуванням відправника й одержувача, дискурс вже не пересувається від однієї точ-

ки до іншої, але проходить цикл, в якому не піддаються виявленню позиції відправника й одержувача; більше не існує інстанції влади, інстанції відправника, це — кінець влади в її класичному визначенні; влада більше не належить до порядку директивної й контролювальної інстанції, але належить до порядку тактильності й комутації; це — розчинення телебачення в житті, розчинення життя в телебаченні.

Виборчий процес у нашій країні показав, як, здавалося б, екзотичні положення соціології постмодерну — “симулякри”, “симуляція”, “тактильна комунікація” та ін. — несподівано стали актуальними агентами сучасного політичного процесу.

Джерела

- Бадью, А. (2003). *Манифест філософії*. Санкт-Петербург: Machina.
- Бодрийяр, Ж. (2000). *В тени молчаливого більшинства, или Конец соціального*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Бодрийяр, Ж. (2003). *К критике политической экономики знака*. Москва: Библион-Русская книга.
- Бодрийяр, Ж. (2006). *Прозрачность зла*. Москва: Добросвет, КДУ.
- Бодрийяр, Ж. (2015). *Симулякры и симуляции*. Москва: Издательский дом “Постум”.
- Делез, Ж. (2016). *Мая 68-го не было*. Москва: Ад Маргинем.
- Джеймисон, Ф. (2019). *Постмодернизм, или Культурная логика позднего капитализма*. Москва: Издательство Института Гайдара.
- Фуко, М. (2006). Другие пространства. В: М. Фуко. *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления, интервью* (с. 191–204). Москва: Praxis.

Отримано 29.10.2019

References

- Badiou, A. (2003). *Manifeste pour la philosophie*. [In Russian]. Saint Petersburg: Machina. [= Бадью 2003]
- Baudrillard, J. (2000). *À l'ombre des majorités silencieuses*. [In Russian]. Yekaterinburg: Publishing House of Ural University. [= Бодрийяр 2000]
- Baudrillard, J. (2003). *Pour une critique de l'économie politique du signe*. [In Russian]. Moscow: Biblion-Russian book. [= Бодрийяр 2003]
- Baudrillard, J. (2006). *La Transparence du mal*. [In Russian]. Moscow: Dobrosvet, KDU. [= Бодрийяр 2006]
- Baudrillard, J. (2015). *Simulacra et simulation*. [In Russian]. Moscow: Publishing House “Postum”. [= Бодрийяр 2015]
- Deleuze, G. (2016). *Mai 68 n'a pas eu lieu*. [In Russian]. Moscow: Ad Marginem. [= Делез 2016]
- Jameson, F. (2016). *Postmodernism, or The cultural logic of late capitalism*. [In Russian]. Moscow: Publishing House of the Gaidar Institute. [= Джеймисон 2016]
- Foucault, M. (2006). Autres espaces. In: M. Foucault. *Les intellectuels et le pouvoir: articles politiques choisis, discours, interviews* (pp. 191–204). [In Russian]. Moscow: Praxis. [= Фуко 2006]

Received 29.10.2019

ВІКТОР БУРЛАЧУК**Мас-медіа, вибори і нова реальність**

Мас-медіа покладають край досвіду перспективного і паноптичного простору, узгодженого з усіма спробами класичного аналізу “об’єктивної” сутності влади. Будь-яка подія, дія, цінність, соціальний інститут, потрапляючи до сфери дії системи, в якій не існує лінійної послідовності, піддаються певній деформації. Зникають будь-які дуальні структури, пов’язані зі змішанням відправника і одержувача, дискурс більше не переміщується від однієї точки до іншої, але проходить цикл, в якому не піддаються виявленню позиції відправника і одержувача. Влада більше не належить до порядку директивної і контролювальної інстанції, але відноситься до порядку тактильності та комутації; відбувається розчинення телебачення в житті, а життя — в телебаченні.

Ключові слова: мас-медіа, влада, паноптичний простір, подія, реальність, комунікація, віртуальність

ВІКТОР БУРЛАЧУК**Масс-медиа, выборы и новая реальность**

Масс-медиа полагают конец опыту перспективного и паноптического пространства, согласующемуся со всеми попытками классического анализа “объективной” сущности власти. Любое событие, действие, ценность, социальный институт, попадая в сферу действия системы, в которой не существует линейной последовательности, подвергаются определенной деформации. Исчезают любые дуальные структуры, связанные со смешением отправителя и получателя, дискурс больше не перемещается от одной точки к другой, но проходит цикл, в котором не поддаются обнаружению позиции отправителя и получателя. Власть больше не принадлежит к порядку директивной и контролирующей инстанции, но относится к порядку тактильности и коммутации; происходит растворение телевидения в жизни, а жизни — в телевидении.

Ключевые слова: масс-медиа, власть, паноптическое пространство, событие, реальность, коммуникация, виртуальность

VIKTOR BURLACHUK**Mass media, Elections and New Reality**

Mass media put an end to the experience of perspective and panoptic space, consistent with all attempts of classical analysis of the “objective” essence of power. Any event, action, value, social institution, falling into the scope of a system in which there is no linear sequence, is subject to some deformation. Any dual structure associated with the mixing of the sender and the recipient disappears, the discourse no longer moves from one point to another, the discourse no longer moves from one point to another, but rather goes through a cycle in which the position of the sender and recipient is not revealed. The power no longer belongs to the order of the directive and controlling authority, but rather belongs to the order of tactility and switching; there is a dissolution of television in life, as well as dissolution of life in television.

Keywords: mass media, power, panoptic space, event, reality, communication, virtuality